

Att tillägna sig det skrivna språket informellt, i samspel med en läsande och skrivande omgivning

Ragnhild Söderbergh

Lunds Universitet (emeritus)

<ragnhild.soderbergh@tele2.se>

Abstract

Denna text är avsedd att uppmuntra till närläsning av min bok ”Läsa, skriva, tala – barnet erövrar språket” (Gleerups 2009) och där redovisad litteratur och till att därefter gå vidare med fördjupad forskning inom området. Jag har här endast antytt några möjliga vägar.

Med utgångspunkt i det faktum att barnet från späda år kan tillägna sig det skrivna språket utan formell undervisning, och efter redovisning av tillvägagångssätt och barnets respons följer fyra avsnitt: om tvåspråkig läsning, om döva barns läsning, om läsningens inverkan på språkutvecklingen och om tidig läsning i förhållande till skolprestationer.

Inom avsnittet om barnets respons har kodbrytningen och metalingvistiska kommentarer tagits upp.

Under Referenser återfinns endast i texten särskilt nämnda arbeten. Läsaren hänvisas för övrigt till bokens litteraturlista.

Utgångspunkt och tillvägagångssätt

Barn kan lära sig det skrivna språket från späda år, i samma ålder och på samma sätt som de lär sig det talade språket: i samspel med talande, läsande och skrivande medmänniskor. De kan utan formell undervisning tillägna sig det skrivna språkets pragmatik (hur man använder skrivet språk), dess semantik (betydelsen av skrivna ord och fraser), dess grammatik (skriftens struktur, det skrivna språkets morfologi och syntax) och dess stilistik (Söderbergh 2009 s. 64-68; 84-88).

För att uppmärksamma barnet på det skrivna språket och tydliggöra det kan läs- och skrivkunniga personer skriva och presentera ord som betecknar för barnet

välkända och intressanta varelser, ting och företeelser (nära och kära personer, djur, leksaker och andra ägodelar, mat, kläder, ting och företeelser i närmiljön). Orden textas på kort.

Presentationen sker muntligt, med återkommande ord och fraser, som bäddar in det presenterade ordet X (t.ex. ”Titta! Här står det X”). Det presenterade ordet uttalas tydligt och den muntliga presentationen stöds av pekning på eller framvisande av kortet (gärna i direkt anslutning till den verklighet som betecknas, mer så ju mindre barnet är). Tonfall/prosodi och minspel är väsentligt – med röst och min signalerar man emotionellt sitt intresse för det man talar om och sin glädje över att få dela detta med barnet (Söderbergh 2009 s. 73 ff,).

Detta är samma tillvägagångssätt som vid den s.k. ”titta-peka-benämna-leken” som är vanlig när barn lär sig ord i det talade språket (a.a. s. 28-30).

Här vill jag gärna knyta an till en annan presentation vid detta symposium, nämligen Kristina Nilsson Björkenstam, Lisa Gustavsson och Mats Wirén ”Multimodal synkroni i tidig ordinlärning”, men med tillägg av det emotionella uttrycket (Söderbergh and Bredvad-Jensen 1987).

Allteftersom barnet genom ordkorten blir alltmer uppmärksam på skriven text kan man utnyttja tryckt text i omgivningen, som barnet begriper, och göra uppmärksam på den (Söderbergh 2009 s. 53-56).

Genom gemensam högläsning av böcker – från enklare pekböcker till successivt ordrikare texter, växer barnets erfarenhet av skriftspråk (Söderbergh 2009 s. 61-63).

Barnets respons

Under samspelet kring skrivna ord och texter upptäcker barnet att skrivna ord svarar mot talade ord och vice versa.

Barnet pekar på text och tittar uppförande på partnern alternativt säger ”vad står det där?” eller ber att man ska skriva ett visst ord.

Från helhet till del. Barnets uppfattning av skrivna ords yttre form förändras småningom: från helheter till kombinationer av återkommande delstrukturer (Söderbergh 2009 s. 94-98). Barnet meddelar sina iakttagelser genom pekningar och kommentarer.

I alfabetiska skriftspråk leder detta till insikt om hur grafem förhåller sig till fonem (Söderbergh 2009 s. 98-110) s.k. kodbrytning.

Kodbrytningen varierar beroende på vilket språk barnet lär sig läsa (Söderbergh 2009 s. 98-114). Spanska ger ett mönster som skiljer sig från svenska eller engelska och dessa språk skiljer sig sinsemellan. I svenskan med dess många böjningsändelser är dess ändelsemorfem en viktig inkörsport till kodbrytningen hos de barn som lär sig läsa när de redan börjat behärska talspråkets ändelser (a.a. s. 98-104). I spanskan, som saknar sådana ändelser, men som har en klar

stavelsestruktur tycks kodbrytningen utgå från kontrasterande stavelser. Så bryter Mariana, som lär sig läsa parallellt på engelska och spanska, först koden på detta sätt. Al Past skriver: "she could read almost any Spanish word if it were uncovered for her a syllable at a time" (Söderbergh 2009 s. 108).

En grundlig jämförande analys av hur kodbrytningen går till i fonetiskt "genomskinliga" skriftspråk som t.ex. finska, i fonetiskt svårforcerade språk som t.ex. engelska och inom morfologiskt olika uppbyggda språk saknas och borde genomföras.

Metalingvistiska kommentarer. I sin bok om barnspråk (1916; 1923) framhäver Otto Jespersen barns tidiga språkliga medvetenhet, som de kan ge uttryck för genom kommentarer till och frågor om ord och uttryck, deras betydelser och form. Vid samspelet kring skrivna texter blir detta än mer märkbart. Skriftens synlighet och permanens gör sådana iakttagelser lättare både att göra och att dela. Barns metalingvistiska kommentarer till företeelser i det skrivna språket kan ge oss fördjupad insikt i deras språkliga medvetenhet och är värda en systematisk undersökning.

Tvåspråkig läsning

Tidig läsning på två språk samtidigt har studerats och då visats stöda tvåspråkig utveckling. En pionjär på området var Theodore Andersson (Andersson 1977), och arbeten av hans och Robert Lados elever har redovisats i Söderbergh 2009 (s. 123-126).

Genom den stora invandringen till Sverige under senare år har goda möjligheter skapats för experiment med tidig läsning och skrivning på svenska parallellt med hemspråket, och undersökningar av effekterna på utvecklingen av de båda språken.

Döva barns läsning

Att döva barn kan lära sig läsa ett för dem främmande språk – omgivningens talade språk i skriftlig form – genom förmedling i tecken av en teckenspråkskunnig person, och hur detta kan påverka deras språkutveckling är ett annat viktigt fält att utforska (Söderbergh 2009 s. 119-121).

I fråga om *gravt hörselskadade* barn som talar har visats att deras ordförråd ökar och deras uttal förbättras. Hos dem förekommer också kodbrytning, som dock tar avsevärt längre tid än för normalhörande barn (Söderbergh 2009 s. 104).

Men *helt döva* barn kan också tillägna sig skrivet språk (a.a. s. 121-123).

Processen är ännu inte tolkad. Här krävs teckenspråkskunniga forskare.

Läsningens inverkan på språkutvecklingen

Vi har redan varit inne på denna fråga när det gäller tvåspråkiga barn och döva barn.

Hur tidig informell läsning och skrivning påverkar och utvecklar språket – både det talade och det skrivna – hos *enspråkiga barn* har för engelskans del ägnats en studie av Margaret M. Clark (Söderbergh 2009 s. 68-72). Hon har ägnat speciell uppmärksamhet åt artikulation, vokabulär, meningsbyggnad och stil. Detta är angeläget att undersöka också för svenskans del.

Tidig läsning i förhållande till skolprestationer

Den s.k. Pisa-undersökningen har visat på ständigt nedåtgående resultat för svenska elever i bl.a. läsförståelse, matematik och naturvetenskap.

Verklig läsförmåga innebär alltid läsförståelse.

Med den tidiga informella läsning vi här behandlat knyts det skrivna ordet från första början till för barnet begripliga ord och intressanta varelser, ting och företeelser i verkligheten. Förståelsen är det primära. På grundval av betydelsefull text drar barnet själv slutsatser om form och tecken.

I skolutbildningen är läsförståelsen central: man måste kunna läsa och förstå de texter som förmedlar kunskaperna i matematik i naturvetenskap och i andra ämnen.

En uppföljning av de tidiga läsarnas skolresultat och andra prestationer vore av stort intresse.

En sådan undersökning skulle också visa om de tidiga läsarna bibehållit sitt intresse för bokläsning upp genom åren,

Referenser

Andersson T (1977): *A Guide to Family Reading in Two Languages, The Preschool years*. NCE.

Jespersen O (1923): *Børnesprog*, København: Gyldendalske boghandel.

Nilsson Björkenstam K, Gustavsson L och Wirén M (2013): "Multimodal synkroni i tidig ordinlärning". *PERILUS*.

Söderbergh R (2009): *Läsa, skriva, tala. Barnet erövrar språket*, Malmö: Gleerups.

Söderbergh R and Bredvad-Jensen A-Chr (1987): "A Dialogue Model and its Application in a Free Play Situation". *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6: 369-394.